

МЕЛЬНИК Я. Я.,
кандидат юридичних наук, докторант
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

УДК 347.9

РЕЖИМ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙОГО ДОКТРИНА ЯК ПРАВОВА МАТЕРІЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Стаття присвячена з'ясуванню взаємозв'язку режиму цивільної процесуальної безпеки із цивільною процесуальною формою. Доводиться наявність дихотомії в методології цивільної процесуальної форми, яка може бути усунена в зв'язку зі встановленням та дією режиму цивільної процесуальної безпеки, оскільки такий має мету зберегти та забезпечити її цілісність. Розкриваються питання правової природи режиму цивільної процесуальної безпеки та його вплив на забезпечення стабільності цивільної процесуальної форми. Закріплюється положення про те, що режим цивільної процесуальної безпеки є властивістю цивільної процесуальної форми, її процесуально-правовою матерією.

Ключові слова: *цивільна процесуальна форма, режим цивільної процесуальної безпеки, цивільне процесуальне право.*

Статья посвящена определению взаимосвязи режима гражданской процессуальной безопасности с гражданской процессуальной формой. Определяются наличия дихотомии в методологии гражданской процессуальной формы, которая может быть устранена только в связи с установлением и действием режима гражданской процессуальной безопасности, поскольку имеет целью сохранить и обеспечить ее целостность. Раскрывается правовая природа режима гражданской процессуальной безопасности и его влияние на обеспечение стабильности гражданской процессуальной формы. Закрепляется положение о том, что режим гражданской процессуальной безопасности является свойством гражданской процессуальной формы, ее процессуально-правовой материей.

Ключевые слова: *гражданская процессуальная форма, режим гражданской процессуальной безопасности, гражданское процессуальное право.*

The article is devoted to clarification of relationship between civil procedural security regime and civil procedural form. The presence of dichotomy in methodology of civil procedural form that can be eliminated due to establishment and performance of civil procedural security regime, because this has a purpose to preserve and ensure its integrity was proved. The issues of legal nature of civil procedural security regime and its impact on ensuring stability of civil procedural form were disclosed. The position that civil procedural security regime is a property of civil procedural form, its procedural legal matter was fixed.

Key words: *civil procedural form, civil procedural security regime, civil procedural law.*

Вступ. Значення цивільної процесуальної форми для здійснення цивільного судочинства важко применшити, оскільки її сутність зводиться до забезпечення чіткого та послідовного порядку розгляду і вирішення цивільної справи.

Нагомість, у силу глобалізації правового простору в рамках здійснення цивільного судочинства нарівні ряд таких правових феноменів та чинників, які продукували нестабільність рішень суду, породили неоднозначність судової практики, надали можливість ускладнити розгляд цивільної справи, зрештою, зловживати учасниками цивільного процесу своїми правами та обов'язками тощо. Як наслідок, гостро відчулася слабкість методологічного розвитку процесуально-правової матерії самої процесуальної форми, її взаємодії з іншими правовими інститутами. Власне, належним чином така вже виявилася неспроможною забезпечити чіткий та послідовний порядок розгляду і вирішення цивільної справи судом. Назріло нівелювання суті самої процедури судового захисту прав та інтересів учасників цивільного процесу.

Традиційне розуміння властивостей цивільної процесуальної форми, яке склалося на сьогодні, щодо її завдань, функцій, можливостей тощо вимагає більш глибокого з'ясування феномену дихотомії її правової природи, власне, переосмислення її призначення та сутності. Це й відбивається на порушенні процесуальних прав та інтересів учасників цивільного процесу, що є не припустимим.

Постановка завдання. За таких умов на сьогодні постає за необхідне віднайти в конструкції цивільної процесуальної форми ту процесуально-правову матерію, яка покликана забезпечити її стабільність, усунувши дихотомію та її неузгодженість, що й визначається нами за мету даного дослідження.

Результати дослідження. Зважаючи на те, що проблемами цивільної процесуальної форми займалось чимало дослідників, серед яких можливо виділити: Н.О. Чечину, Д.М. Чечота [11, с. 171–179], Н.О. Рассахатську [7, с. 137–144] та деяких інших дослідників, важливо, насамперед, проаналізувати як теоретичні доробки, так і законодавчу базу, яка складає її фундамент.

Дефектність процесуальної форми помітила в свій час Н.О. Рассахатська, вважаючи, що така не охоплює і не може охопити своїм змістом всі дії, що здійснюються при вирішенні цивільної справи, перевірці та виконанні судового рішення, а також охопити всі документи, які складаються в судочинстві» [7, с. 137–144]. А це означає, що цивільна процесуальна форма, як і її зміст, не здатні впоратись по суті із тим процесуальним навантаженням по розгляду і вирішенню цивільної справи, яку на неї покладає система цивільного судочинства в рамках захисту прав, свобод та інтересів учасників цивільного процесу в передбачений (регламентований) процесуальним законом порядок та спосіб. Адже таким чином логіка розвитку феномену правової дійсності сучасного стану цивільної процесуальної форми вказує на те, що їй не вистачає певного адаптаційного, «зв'язуючого» правового матеріалу, власне того, який би спромігся зацементувати стабільність цивільної процесуальної форми у цілому.

Аналізуючи сутність цивільної процесуальної форми, варто сфокусувати, насамперед, погляд на тому, що з позиції діалектики філософії «форма – це організація, спосіб руху матерії, визначеність, яка надає матерії щоразу інший специфічний, неповторний зміст» [5, с. 222], а зміст є єдністю матерії і форми та тотожна структурі, де зміст виступає модифікацією певної сутності [5, с. 222, 223]. Відтак можливо стверджувати, що сутність цивільної процесуальної форми хоч передбачає спосіб та порядок руху процесуальної матерії, зумовлюючи визначеність у тій чи іншій процесуальній процедурі, але в силу динаміки цивільних процесуальних правовідносин, судової практики, трансформаційних євроінтеграцією процесів та зміни законодавства, зміст такої процесуальної матерії цивільної процесуальної форми характеризується динамічною властивістю, тобто, змінним, при чому відображаючи трансформацію форми із зовнішнього боку.

Внутрішній зміст цивільної процесуальної форми може також змінюватись, але вже під впливом тієї процесуально-правової матерії та інструментарію, які наповнюють саму процесуальну форму. До прикладу, важливим чинником зміни цивільної процесуальної форми є наявність такого інструменту, як змагальних (ст. 10 ЦПК України) та диспозитивних (ст. 11 ЦПК України) засад цивільного процесуального законодавства. Саме під їх впливом, як форми вираження процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини, як

і сам порядок та вирішення конкретної цивільної справи набуває унікальної динаміки та особливого значення. В силу таких обставин цивільне процесуальне законодавство надає можливість компенсувати свій дефект через аналогію закону та аналогію права (ч. 8 ст. 8 ЦПК України), або ж переглянути практику застосування судом касаційної інстанції норм матеріального та процесуального права (щодо останнього – при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі, або яке прийнято з порушенням правил підсудності, або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ), порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (ст. 355 ЦПК України); а також – відступити від таких положень, з одночасним наведенням відповідних мотивів, у порядку абз. 2 ч. 2 ст. 214 ЦПК України.

З огляду на це можливо вказати на те, що такий зміст цивільної процесуальної форми зумовлює явну небезпечну тенденцію та очевидно призводитиме до виникнення обставин, що зумовлюватимуть відсутність її єдності, стабільності, а також нівелюватимуть як ієрархічність, мету та завдання кожної судової інстанції, а відтак і недотримання принципів цивільного процесу тощо. Адже суд вищестоящої інстанції має необхідність виробляти судову практику як з огляду на застосування матеріальних норм права, так і норм процесуального права.

У свій час С.С. Алексєєв відмітив, що правове регулювання насправді реалізується через певні комплекси юридичних засобів, які у своїй сукупності визначаються, як «правовий режим» [1, с. 263]. Такі комплекси правових засобів, як уявляється, і повинні бути віднайдені у вже вироблених сталих орієнтирів мети цивільного судочинства. Адже такі комплекси по своїй суті є згустками правової матерії чистоти права, його сутності, істинності та буття. Це відбулося завдяки виробленню в світлі європейської практики та стандартів щодо забезпечення його верховенства при здійсненні правосуддя та захисту прав людини, і що особливо предметно, відмітити в рамках основної засади цивільного законодавства – судового захисту, завдяки реалізації інструментарію цивільної процесуальної форми, через її стабільність та досконалість, гнучкість.

Підаючи осмисленню масштаб досліджуваних проблем доволі обґрунтованою слід сприйняти позицію деяких дослідників, що слідом за модифікацією суспільних відносин модифікується не тільки юридична форма, але й всі її складові частини, зокрема такий елемент цієї форми, як правовий режим [6, с. 18]. Це пояснюється тим, що відбувається природна властивість процесуальної форми під інтеграційними змінами, внаслідок чого сутність правового режиму змінюється, змінюється його завдання та функції завдяки його трансформації, а відтак видозмінюється його зміст, який складає «набір процесуально-правового інструментарію по забезпеченню належного правового регулювання» [8, с. 5, 6] з розгляду та вирішення цивільних справ.

А.В. Малько та А.В. Косак стверджують, що будучи елементом будь-якої юридичної форми, правовий режим є особливим порядком правового регулювання, який проявляється в певному поєднанні юридичних засобів, що утворює бажаний соціальний стан та конкретну, чим відображає ступінь благосприяння або ж, вказує на відсутність такого для задоволення інтересів суб'єктів права [8, с. 8]. Показово слід вказати і на те, що правовий режим є і системою правових засобів, зорганізованих найбільш послідовним чином заради подолання перешкод, які виникають на шляху потреби задоволення інтересів [8, с. 11], в основі яких лежить заборона чи дозвіл [1, с. 263]. Вважається також, що правовий режим покликаний забезпечити бажаний соціальний ефект, бажаний стан, оскільки виражає собою, перш за все, шлях до подібного результату [6, с. 18]. Зрозуміло, що всі ці особливості мають місце і під час відправлення правосуддя в цивільному судочинстві.

І хоча в цивільному процесі, як відмічає С.І. Чорнооченко, процесуальний режим слід сприймати як ступінь урегульованості напруженості судової процедури, із якої витікає цивільна процесуальна форма [12, с. 10], важливе питання припадає на його функцію – охорону та забезпечення належного правового регулювання та форми здійснення того чи іншого провадження. Адже, як справедливо відмічає В.В. Комаров та В.К. Гусаров, охоронні правовідносини стають об'єктом процесуального впливу – предметом судового або іншого

юридичного розгляду і потребують для своєї реалізації специфічного комплексу норм процесуальних, що регулюють специфічні юридичні процедури, які містяться за межами регулювання норм матеріального права [4, с. 726]. Сутність їх зводиться до захисту інтересів у межах нових, не існуючих до порушення права правовідносин [2, с. 7; 4, с. 726]. Це дає підстави вести мову по суті про «безпеку» здійснення цивільного судочинства в контексті процесуального режиму щодо охорони та захисту прав учасників цивільного процесу та розгляду судом цивільних справ.

Адже, як справедливо відмітив Г. Гальке, точка зору правової безпеки, яка орієнтована за формою застосування права, вступає у суперечність із вимогою прийняття справедливого судового рішення в кожній конкретній справі. Вона й не вичерпується в суто внутрішньо-процесуальній дії. Правовою безпекою також є те, – на думку дослідника, – що у разі незмінних (таких самих) обставин справи та дії правових норм переважно схожі випадки повинні мати й схожі вирішення. Де у правовій державі це досягається зв'язаністю судді законом і правом, тобто писаними правовими нормами та не писаними, але чинним природним правом [3, с. 3]. Така пов'язаність, насамперед, як видається відмітити, вбачається із наступних джерел цивільного процесуального права.

Так, відповідно до положень Конституції України «...забезпечення державної безпеки ... покладається на правоохоронні органи держави...» (ч. 3 ст. 17), а «...утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави...» (ч. 2 ст. 3).

Законом України «Про основи національної безпеки України» (надалі – Закон від 19.06.2003 р. № 964-IV) визначено, що національна безпека полягає у захищеності «... життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, ... освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, ... інформаційної безпеки, ... захисту прав власності ... та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам...». До того ж, до одних із суб'єктів забезпечення національної безпеки Закон від 19.06.2003р. № 964-IV відносить і суди, зокрема – суди загальної юрисдикції (ст. 4). Відповідно до положень цього Закону основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, її стабільності в суспільстві визначається: а) у внутрішньополітичній сфері – «порушення з боку органів державної влади ... Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, ... недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; б) у науково-технологічній сфері – наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн (ст. 7) тощо. Тобто, по суті йдеться про «правову» і в той же час «процесуальну» безпеку. А відтак, для процесуального режиму, як властивості цивільної процесуальної форми, якраз і є важливим та природнім елемент безпечності здійснення правосуддя в цивільній справі, як і безпечність розгляду цивільної справи судом у цілому.

Природність режиму процесуальної безпеки впливає зі ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до положень якої «...суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Таким чином, режим безпеки цивільного судочинства пов'язаний як із самою процесуальною формою заради її дотримання (в широкому сенсі), так і має місце в контексті кожної процедури, яка зумовлена цивільною процесуальною формою. До прикладу, починаючи від розгляду справи по дотриманню процесуальних строків, етапів судового засідання (критерії, що пов'язані із дотриманням цивільної процесуальної форми в більш вужчому сенсі), порядку допиту свідків, сторін (психологічно-правовий критерій), проведення експертизи (суто технічних обставин цивільного судочинства) про примусове поміщення особи до протитуберкульозного закладу, забезпечення доказів, які можуть бути втрачені, виконання рішення суду тощо.

Висновки. Отож, на підставі викладеного слід зазначити, що цивільна процесуальна форма є оболонкою цивільного процесуального режиму щодо внутрішнього закріплення цивільної процесуальної форми. Вміст процесуальної форми складає набір процесуально-правового інструментарію з розгляду і вирішення цивільної справи. Особливість забезпечення дотримання як самої процесуальної форми як певної сфери, так і внутрішнього порядку відправлення цивільного судочинства щодо конкретної цивільної процесуальної процедури, реалізації, в тому числі прав та обов'язків, відбування та переходу тої чи іншої стадії цивільного судочинства зі своїм певним інструментарієм, а також щодо виду цивільного судочинства, забезпечується спеціальним процесуальним режимом – режимом процесуальної безпеки. Його суть, на відмінну від процесуального режиму, зводиться не тільки до розмежування та визначення (проявлення наяву) того чи іншого процесуального інституту, але й до охоронних та забезпечувальних функцій, як сутності цивільної процесуальної матерії права. З іншого боку (з зовнішнього), процесуальна форма підтримується іншими правовими, політичними, соціальними, інформаційними чи то економічними режимами. Вони, виходячи із конституційних засад, формують умови для найбільш прийнятної цивільної процесуальної форми. Проте режим цивільної процесуальної безпеки має зв'язок як із внутрішнім цивільним процесуальним режимом, так із зовнішніми, взаємодіючи із ними.

Зрештою, можливо прийти до висновку й у тому, що цивільна процесуальна форма: а) зумовлюється матерією цивільного процесуального режиму (в статичній); б) наявність усеї стадійності цивільного процесуального права, забезпечується в'язкістю їх усіх процесуальним режимом; в) властивість процесуальної форми у її динаміці забезпечується дією режиму цивільної процесуальної безпеки під час порядку та вирішення цивільної справи.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. [+справочн. том]. – Том 6: Восхождение к праву. – М.: Статут, 2010. – 558 с.
2. Бутнев В.В. Несколько замечаний к дискуссии о теории охранительных правоотношений // Вопросы теории охранительных правоотношений. Материалы научной конференции. – Ярославль: изд-во Яросл. ун-та, 1991. – С. 7–10.
3. Гальке Г. Зміцнення ролі Верховного Суду України – об'єктивна необхідність / доповідь [Текст]: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю утворення найвищого судового органу країни в системі судів загальної юрисдикції «Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи». Верховний Суд України (15 лютого 2013 р., м. Київ) // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 4 (152). – С. 2–6.
4. Доктрина приватного права України / Н.С. Кузнецова, Є.О. Харитонов, Р.А. Майдалик та ін.; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – Т. 3: Правова доктрина України: у 5 т.: Х.: Право, 2013. – 760 с.
5. Ивакин А.А. Диалектическая философия: монография. – Издание 2-е, перераб. и доп. – Одесса: Фенікс; Суми: Університетська книга; М.: Транс Лит, 2007. – 440 с.
6. Малько А.В., Матузов Н.И. Правовые режимы: вопросы теории и практики // Правоведение. – 1996. – № 1. – 18 с. / Электронный ресурс. – Федеральный правовой портал (v.3.2): Юридическая Россия. – URL.: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=141915>.
7. Рассухатская Н.А. Пределы гражданской процессуальной формы / Н.А. Рассухатская // Правоведение. – 1996. – № 3 (214). – С. 137–144 / [Электронный ресурс]. – URL: <http://uristy.ucoz.ru/publ/11-1-0-405>.
8. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты: монография / под ред. засл. деятеля науки РФ, докт. юрид. наук., проф. А.В. Малько и докт. юрид. наук, проф. И.С. Барзиловой. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 416 с.
9. Про основи національної безпеки України: Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003р. № 964-IV. – [Електронний ресурс]. – Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

10. Про судоустрій і статус суддів: Верховна Рада України; Закон від 07.07.2010 № 2453-VI. – [Електронний ресурс]. – Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

11. Чечина Н.А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства [Текст] / Н.А. Чечина, Д.М. Чечот // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 171–179.

12. Чернооченко С.І. Цивільний процес: Вид 2-ге, перероб. та доп.: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

НИМАК М. О.,

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри цивільного права та процесу
(Інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 347.9:347.62(477)

СПЕЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ В СПРАВАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню передумов права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин. Аналізуючи норми матеріального права, автор з'ясовує процесуальні особливості розгляду та вирішення справ цієї категорії, та визначає спеціальні передумови права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин.

Ключові слова: спеціальні передумови права на звернення до суду, справи, що виникають із шлюбних правовідносин, надання права на шлюб, розірвання шлюбу за заявою подружжя, режим окремого проживання подружжя.

Статья посвящена исследованию предпосылок права на обращение в суд по делам, возникающим из брачных правоотношений. Анализируя нормы материального права, автор выясняет процессуальные особенности рассмотрения и разрешения дел этой категории, и определяет специальные предпосылки права на обращение в суд по делам, возникающим из брачных правоотношений.

Ключевые слова: специальные предпосылки права на обращение в суд, дела, возникающие из брачных правоотношений, предоставление права на брак, расторжение брака по заявлению супругов, режим отдельного проживания супругов.

The article is devoted to investigation of pre-condition of right of court in cases ensuing from marital relationship. Having analyzed norms of material right, author clears procedural features of trial of cases that category and determines special pre-condition of right of court in cases ensuing from marital relationship.

Key words: special pre-condition of right of court, cases ensuing from marital relationship, granting right to get married, divorce by statement of married couple, regime of separate dwelling of married couple.

